

NEVĀ'Î'YE ATFEDİLEN ESMĀ-İ HÜSNĀ MUAMMALARININ SAHİBİ

AGÂH SIRRI LEVEND

İstanbul'da, Atıf Ef. Ktp.ında, *Risāle-i hall-i mu'ammeyāt-ı Esmā-i Hüsnā* adını taşıyan bir eserin 'Alî Şîr Nevā'î adına kayıtlı bulunduğunu, geçen yıl yayınladığım bir yazı ile bildirmiştim¹. Farsca olan bu muammaların başında "Hall-i mu'ammeyāt-ı Esmā-i Hüsnā li 'Alîşîr Nevā'î" kaydı vardı. Türkçe olan "hal"ler dil bakımından Nevā'î'nin olamazdı. Risalenin sonundaki Farsca tarih kıt'asında da "hall-i mu'ammeyāt"ın 1160 da şair Nazîrâ tarafından yapıldığı açıklanmış bulunuyordu. Olsa olsa, yalnız Farsca muammalar Nevā'î'ye atfedilebilirdi. Bununla birlikte, kesin bir hükme varabilmek için, Nazîrâ'nın eserleriyle Nevā'î'nin muammaları üzerinde araştırmalar yapmak gerektiğini belirtmiştim.

Bursalı Tâhir'in *'Osmānlı Mü'ellifleri'*nde (c. II, s. 45) verdiği bilgiye göre, Edirneli Kâzî Nazîrâ İbrâhîm'in (Ö. H. 1188—M. 1774) "Esmā-i Hüsnā, Esmā-i Muhammedî, Esmā-i enbiyā, Esmā-i şahābe, Esmā-i meşāyih" a ait muammaları vardı. Bu yolda yürüyerek, önce Nazîrâ'nın eserlerini araştırdım. Süleymaniye Ktp.ında (Lala İsmail, No. 493) şairin el yazısıyla yazıldığını tahmin ettiğim divanında (v. 3 b - 6 b) Mu'ammeyāt-ı Esmā-i Hüsnā" başlıklı:

Müşābihdür hilāle ism-i lāle

Delālet itmede ism-i Celāl'e

beytiyle başlayan muammalar vardı. Sayfa kenarında da, Atıf Ef. Ktp.ndaki risalede "Mu'ammā-yi Hū li münşî'ihî" başlığı altında Nazîrâ'ya ait olduğu açıklanan :

دل نمیکرد نظر اغیاررا

داد اهل شوق دل دلداررا

muamması, "Biismi Hū" başlığı altında yazılmış bulunuyordu. V. 8 b - 14 a da "Mu'ammeyāt-ı Esmā-i Habîb-i Hudā" başlıklı muammalar, v. 14 b - 15 b de de:

¹ - Bk. *Türk Dili araştırmaları Yıllığı - Belleten 1957.*

*Gonce-i gül-zâr-ı Kelâm-ı Kadîm
Bismi-llahi'r-Raḥmani'r-Raḥîm
Îlahî çeşm-i cāni eyle bînâ
Güñül mir'âtını eyle mücellâ
İde ḥamd ile şükri vird-i dâ'im
Ola dil bülbülü zîkr ile güyâ*

beytlerinden sonra “Baḥr-ı ṭavîl bâ Esmâ-i Ḥüsnâ” başlığı altındaki muammalar geliyordu. Bundan sonra Nazîrâ'nın divanı, v. 167 b - 171 b de de “şımîf-ı mu'ammeyât ve elgâz” başlıklı bölüm bulunmakta idi. Bütün bunlar, ‘Osmânlı Mü'ellifleri’ndeki bilginin doğruluğunu gösteriyor, fakat Farsca “Esmâ-i Ḥüsnâ” muammaları düğümünü çözemiyordu.

Uğradığım kitaplıklarda muamma risalelerini araştırırken Ayasofya Ktp.ında (No. 4856) *Risâle-i mu'ammâ ve şerḥ-i Esmâ'ü'l-Ḥüsnâ* adıyla kayıtlı bir nüshada, bu muammaları Farsca halleriyle birlikte buldum:

1 — *Mu'ammâ risâlesi*, müellifi : Ḥüseyn b. Muhammedü'l-Ḥüsnî, müstensihî: Fazlu'llah-ı Tebrîzî; sayıfa kenarlarında *Hall-i mu'ammâ*, müellifi: Ziyâ-i Ürdübâdî, istinsah tarihi 927, (v. 1 b - 62 a),

2 — *Esmâ-i Ḥüsnâ mu'ammaları* V. 63 a-73 b),

3 — *Esmâ-i Ḥüsnâ mu'ammaları* (v. 78 b - 90 a),

4 — *Mu'ammâ risâlesi*, müellifi: Nizâmü'd-dîn Şeyḫ Maḥmûd-ı İnsânî (v. 93 b - 108 b),

5 — *Hilye-i ḥulel*, müellifi: Câmî (v. 109 b - 157 a),

Aradığım Esmâ-i Ḥüsnâ muammaları, nüshanın 2. ve 3. risaleleri olarak halleriyle birlikte bulunuyordu. İlk muamma olan :

نیست حد خامه از نام اله
دم زدن باید زبان دارد نگاه

I. risalede :

پوشیده نماند که از حد خامه الف خواسته وحد اورا که فاست باعتبار
لفظ نیست گفته که لا باشد لفظ الله شود واز کلمه آله حرفی که بدم زدن
تعلق دارد سی است انرا خواسته الله شود

cümleleriyle, 2. risalede ise :

پوشیده نماند که خامهء لفظ آله مسمای الف است و مراد از او اسمت
بقرینهء حد هرگاه حد الف که فاست نباشد اسم الله بظهور آید

cümleleriyle açıklanıyordu. Bu nüshada, aradığım muammaları Farsça halleriyle bulmuştum. Fakat muammaların kime ait olduğu anlaşılmıyordu.

Bu "Esmā-i Hüsnā" muammalarına yine şerhleriyle birlikte Süleymaniye Ktp.ında da (Husrev Pş. No. 630) gördüm. Bu nüshada şu risaleler vardı:

1 — Mîr Hüseyñ (Hüseyñ b. Muhammedü'l-Hüsnî)in *Mu'ammā risālesi* (v. 1 b - 84 a).

2 — *Mu'ammā risālesi* (v. 88 b - 96 b).

3 — *Esmā-i Hüsnā mu'ammāları* (v. 97 b - 118 a).

Esmā-i Hüsnā muammalarının ilki, bu risalede şöyle açıklanmaktadır:

پوشیده نماند که آله مادهء اسمت و از خامهء الف ملفوظ خواسته
نیست حد خامه از نامه آله بی الف نام الله شود

Nihayet geçen ay dil ve edebiyat üzerine konferans vermek üzere Konya'ya gittiğim zaman, Mevlâna müzesi Ktp.ında gördüğüm bir muamma risalesi düğümü çözmüş ve meseleyi meydana çıkarmış oldu. Kitaplıkta 2520 numarada kayıtlı bulunan bu nüshada şu risaleler vardı:

1 — Mîr Hüseyñ (Hüseyñ b. Muhammedü'l-Hüsnî)in *Mu'ammā risālesi* (v. 1 b - 136 a).

2 — *Esmā-i Hüsnā mu'ammāları* (v. 136 b - 149 a).

3 — *Mu'ammā risālesi* (v. 149 b - 159 b).

Der Hall-i mu'ammeyât-i Esmā'ü'l-hüsnā adını taşıyan ikinci risalenin başında, kendini "Tilmîz-i Mîr Hüseyñ", daha aşağıda da "Hakîr-i şâdık Rükñî-i'âşık" diye tanıtan biri, yazdığı Farsca önsözde, üstadı Mîr Hüseyñü'n-Nişâbüri adıyla tanınmış Emîr Kemâlü'd-dîn Hüseyñ b. Muhammedü'l-Hüsnî'nin yanında bulunduğu zamanlar muamma söylediğini, üstadının söylediği muammaları bellediğini, çözemediği muammaların şerhini de ondan işittiğini anlattıktan sonra, Câmî'nin bir sözünü naklediyor. Câmî: "Böyle bir muammacı yetişeceğini bilseydim,

muamma risalelerini yazmazdım” demiş. Biri bunu Cāmī'den sormuş. Cāmī de: “Önce böyle söylemişim, ama sonradan hatırladım ki Hüseyin'in muammaları toplanmış değildir. Biz tabiat sahibiyiz; arasına ondan işitip tesbit ettiklerimiz hatırımızdan çıkıyor. Başkalarının da hatırında kalmıyacak, güç oldukları için Mîr Hüseyin ölünce unutulacaktır” demiş.

Üstadının bu muammaları topladığını söyleyen Mîr Hüseyin'in öğrencisi, hocasının hakkını ödemek için bunları şerh ettiğini anlattıktan sonra, Mîr Hüseyin'in risalesindeki 99 “Esmā-i Hüsna” muammasında, uğurlu olsun diye, meydana getirdiği risaleye alıp şerh ettiğini bu sözlerle açıklıyor :

و میر حسین نود و نه نام خدای تعالی را هم گفته اند و در رساله خود
بیآورده اند و کم یا بیش از برای تیمن و تبرک در اول این رساله درج کردم
با این شرح بر من و بمردمی که مطالعه فرمایند مبارک باشد

Bu sözleri, Esmā-i Hüsna muammalarıyla şerhleri takib ediyor. İlk muammanın şerhi bu risalede de şöyledir:

پوشیده نماند که آله ماده اسمست و از خامه الف ملفوظ خواست نیست
حد خامه از نام آله یعنی فی الف آله نیست الله حاصل شد

Böylece, Atıf Ef. Ktp.ındaki nüshada Nevā'î'ye atfedilen muammaların, Nevā'î'nin çağdaşı ünlü muammacı Mîr Hüseyin'e ait olduğu, bu muammalara birçokları tarafından türlü şerhler yapıldığı meydana çıkmış oluyor. Aynı zamanda, her üç nüshanın başındaki risalelerin müellifi olarak görülen Hüseyin b. Muhammedü'l-Hüsni'nin bu Mîr Hüseyin olduğu anlaşılıyor.